

Jak zkušenost vězení ovlivnila teologii a spiritualitu Nicolae Steinhardta?¹

Pavel Pola

How did Prison Experience Influence Theology and Spirituality of Nicolae Steinhardt? The paper focuses on the experience of imprisoning in communist gulag of Romanian writer, intellectual and finally orthodox monk Nicolae Steinhardt (1912–1989). Steinhardt was born in Romany in Jewish family, studied law and literature, was persecuted by Nazis and in the 1960 at the age of 48 was condemned by Communists to 13 years of hard prison. There he accomplished his conversion to Christianity, was baptised and after four years was granted amnesty and released. For the last ten years of his life he entered the Orthodox monastery of Rohia and became monk. In his best known literary work *The Journal of Happiness*, an autobiography of 500 pages, Steinhardt describes his prison experience in the context of his whole life. He was so influenced and transformed by it that his theology is often called “prison-shaped”. His life and his writings offer inspiration for acting and deciding in difficult life situations, for keeping positive and constructive attitudes and for finding the way of freedom, joy and happiness anywhere and in any moment.

„Nevěděl jsem. Žil jsem jako idiot, jako zvíře, jako slepec.
Po západu slunce, ve vězení, jsem se naučil dobrotě, respektu, hrdinství, důstojnosti.“
(N. Steinhardt, *Deník štěstí*, 125)

Vězení jako místo proměny

Následující článek se bude zabývat tím, jak se promítla zkušenost několikaletého pobytu v komunistickém lágru do duchovního života rumunského spisovatele, intelektuála a později pravoslavného mnicha Nicolae Steinhardta. Do duchovního života v jeho žitém a reflektovaném rozměru, tedy do jeho spirituality a teologie. Steinhardt je v českém prostředí poměrně neznámým autorem, přestože se česká a rumunská zkušenost totality v mnohém podobá.² Duchovní zkušenost, které se bude tento text věno-

1 Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204052.

2 Je to dáno jednak jazykovou bariérou (žádné jeho dílo nebylo zatím přeloženo do češtiny a do světových jazyků byl přeložen pouze *Deník štěstí*), jednak nedostatkem sekundární literatury. V rumunštině vyšla prakticky jediná monografie věnující se Steinhardtovi, zato velmi ceněná: George Ardeleanu, *N. Steinhardt si paradoxurile libertatii* (N. Steinhardt a paradoxy svobody), Bukurešť: Humanitas, 2009. Z dalších textů uvedeme například tyto články: Maciej Bielawski, *Nicolae Steinhardt and His “Journal of*

vat, není samozřejmě zcela ojedinělá, byť ji Steinhardt čte a popisuje zcela originálním způsobem. Najdeme celou řadu autorů z křesťanského i mimokřesťanského prostředí, kteří prožili podobně drsné podmínky a byli jimi zásadně ovlivněni a nakonec i obohaceni.

Vzpomeňme na devítiměsíční uvěznění Jana od Kříže, během něhož zkomponoval vrcholnou křesťanskou mystickou poezii, nebo na příběh Edith Steinové, která zahynula v plynových komorách Osvětimi. V protestantském kontextu by to mohl být zase Dietrich Bonhoeffer, který v nacistickém vězení rovněž zemřel, ale předtím stihl napsat řadu textů a svědectví právě o této své zkušenosti. Dalším příkladem je Viktor E. Frankl, psycholog židovského původu, který prožil několik let v koncentračním táboře a mohl si tak zcela existenciálním způsobem ověřit svou terapeutickou metodu založenou na hledání smyslu. Jistě bychom našli i další příklady – a žádné dva z nich nebudou úplně stejné. Zároveň ne všichni, kdo něčím podobným prošli, dokázali o své zkušenosti srozumitelným způsobem mluvit či psát, a nabídnout tak ostatním, aby do ní nahlédli.

Jako základní pramen bude sloužit Steinhardtova autobiografie *Deník štěstí*,³ případně některé životopisné údaje. Tato autobiografie je prakticky jediný dostupný text pro nerumunského čtenáře⁴ a zároveň je pro naše téma nejvíce relevantní, protože zde autor nejvíce mluví o sobě a své zkušenosti. Svým více než pětisetstránkovým rozsahem poskytuje *Deník štěstí*

Happiness” [online], [cit. 3. 11. 2019], dostupné z: <http://www.maciejbielawski.com/steinhardt-nicolae-and-his-journal-of-happiness.html>. Laura Carmen Cuțitaru, *From C. S. Lewis’ Joy to Nicolae Steinhardt’s Happiness* [online], [cit. 3. 11. 2019], dostupné z: <https://cyberleninka.org/article/n/728809/viewer>. Germano Marani, *L’esperienza di Nicolae Steinhardt, La civiltà cattolica* 3979 (2016/7), 74–81. Armando Santarelli, *Per la strada incantata dell’amore: il „Diario della felicità“ di Nicoale Steinhardt, Orizzonti culturali Italo-Romeni* (2016/4). Violeta Popescu, *Nicolae Steinhardt: La ricerca della Felicità* [online], [cit. 3. 11. 2019], dostupné z: <http://culturaromena.it/nicolae-steinhardt-la-ricerca-della-felicit>. Pantelis Kalaitzidis, *Theology and Literature: The Case of Nicolae Steinhardt*, rukopis článku pro *Journal of Eastern Christian Studies*. Několik zmínek o Steinhhardtovi je v monografii: *Florian Abraham, Romania since the Second World War: A Political, Social and Economic*, Bloomsbury Academic, 2016. Dalším zdrojem jsou úvody a doslovy různých vydání *Deníku štěstí*.

3 Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericii*, Dacia: Cluj-Napoca, 1992. Citovat budeme podle italského překladu: Nicolae Steinhardt, *Diario della felicità*, Milano: Rediviva, 2017.

4 Na rozdíl od dalších Steinhardtových spisů byl *Deník štěstí* přeložen do francouzštiny, italštiny, španělštiny, portugalštiny, maďarštiny, hebrejštiny a řečtiny (ale zatím nikoliv do angličtiny).

tí dostatek materiálu. Ostatní jeho spisy nejsou autobiografické, zpočátku píše eseje, novinové články, později kázání a další duchovní pojednání.⁵

Zkušenost vězení Steinhardta nepochybně ovlivnila zásadním způsobem. Někteří celou jeho teologii označují za „vězením tvarovanou“.⁶ Myšlenky, kterými svůj text prokládá a obohacuje, čerpá i od jiných autorů – jen v samotném Deníku štěstí jich je více než 300 – většinou je ale cituje z paměti. V době psaní neměl k dispozici knihovnu a ve vězení už vůbec ne.⁷ Musel se tedy spoléhat na svou paměť a předchozí vzdělání. O své osobní proměně, která se odehrála právě ve vězeňské cele, svědčí prakticky na všech stránkách Deníku. Takto Steinhardt shrnuje svoji vlastní proměnu ve chvíli, kdy začala probíhat nečekaná amnestie politických vězňů, v srpnu roku 1964:

Blíží se okamžik osvobození a může přijít každou minutu. V malé cele v Zarca, sám, poklekám a bilancuji. Vstoupil jsem do vězení slepý a odcházím vidoucí; vstoupil jsem jako rozmazlený, zhýčkaný, odcházím uzdravený z náladovosti, z kladení nároků, z domyšlivosti; vstoupil jsem jako nespokojený a odcházím jako ten, kdo poznal štěstí; vstoupil jsem nervózní, nedůtklivý, přecitlivělý, odcházím odpoutaný od toho všeho; slunce a život mi říkaly jen málo, teď si dokážu vychutnat i ten nejmenší krajíček chleba; odcházím a obdivuji především odvahu, důstojnost, čest, hrdinství; odcházím smířený: s těmi, vůči kterým jsem se dopustil chyb, se svými přáteli i nepřáteli i se sebou samým. Proto jsem na kolenu a děkuji Ježíši Kristu.⁸

-
- 5 Z nejvýznamnějších Steinhardtových textů, které vyšly tiskem za jeho života, lze zmínit: *În genul lui Cioran, Noica, Eliade...* (Stejně jako Cioran, Noica, Eliade... Bukurešť, 1934); *Essai sur une conception catholique du Judaisme* (Esej o katolickém pojetí židovství. Paříž, 1935); *Illusions et réalités juives* (Židovské iluze a reality, 1936); *Între viață și cărți* (Mezi životem a knihami, 1976); *Incertitudinile literare* (Literární nejistoty, 1980); *Critică la persoana întâi* (Kritika první osoby, 1983); *Escale în timp și spațiu* (Zastavení v čase a prostoru, 1987); *Prin alții spre sine* (Skrze druhé k sobě, 1988); a posmrtně: *Jurnalul fericii* (Deník štěstí, 1991); *Monologul polifonic* (Vícehlasý monolog, 1991); *Dăruind vei dobândi* (Dávejte a dostanete. Cluj-Napoca, 1992); *Primejdia mărturisirii* (Nebezpečí zpovídání, 1993); *Drumul către iubire* (Cesta k lásce, 1999); *Taina împărățirii* (Tajemství společenství); *Călătoria unui fiu risipitor* (Cesta marnotratného syna); *Drumul către isihie* (Cesta k hesychasmu).
- 6 Camelia Isaic, *Courage in Nicolae Steinhardt's Life and Theology*, UK ETF, bakalářská práce, Praha 2016, 28.
- 7 V rumunských věznicích si vězni předávali myšlenky a poznatky většinou ústně, výjimečně měli k dispozici propašovanou literaturu, například předklad Filokálií od Dimitru Staniloaea.
- 8 Steinhardt, *Diario della felicità*, 420.

Nemůžeme samozřejmě s jistotou vědět, jak by vypadal Steinhardtův život bez pobytu ve vězení. Z uvedeného úryvku lze ovšem zahlédnout, jak velkou váhu přikládá této zkušenosti, období strávenému v nesvobodě a děsivých podmínkách, pro které by se nikdy sám od sebe nerozhodl, jak zásadní školou života se mu stalo, jaké obdarování a proměnu mu přineslo. Steinhardtovo uvěznění nebyla jediná zkušenost tohoto druhu, protože už před ním zažíval útlak ze strany rumunského fašistického a později komunistického režimu, a ani po propuštění na svobodu nepřestal být pod kontrolou a v hledáčku komunistické tajné policie Securitate. Jeho vězeňská zkušenost však byla nepochybně z toho všeho nejintenzivnější. Steinhardt stojí o to, aby se o ni mohl rozdělit, nakolik je to jen možné – snad právě proto píše tak rozsáhlou autobiografii.

Životopisný kontext

Zasadme nejprve zkušenost vězení do jeho životního příběhu.⁹ Nicolae Steinhardt se narodil v roce 1912 do židovské rodiny ve vesnici Pantelimon na předměstí Bukurešti. Po střední škole a vysokoškolském studiu práv a literatury doma i v zahraničí se zapojil do rumunských literárních a filosofických kruhů a pracoval jako redaktor pro prestižní časopis „Revista Fundațiilor Regale“. Můžeme říci, že se brzy zařadil mezi intelektuální elitu národa,¹⁰ spolu s dalšími spisovateli a filosofy jako byli například Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugène Ionesco nebo jeho velký přítel filosof Constantin Noica. Začátkem čtyřicátých let byl perzekvován rumunským fašistickým režimem pro svůj židovský původ a po několika letech klidu, přesněji od roku 1948, zase režimem komunistickým, se kterým odmítl kolaborovat. Vykonával tedy různé pomocné práce a nesměl publikovat ani působit ve veřejném životě. V roce 1960 byl odsouzen v politickém

9 Zdrojem pro životopisné údaje byly následující texty: Gheorghe Carageani, Presentazione, in: N. Steinhardt, *Diario della felicità*, Milano: Rediviva, 2017. Olivier Clément, Preface, in: N. Steinhardt, *Journal de la Félicité*, UNESCO, 1995. Pantelis Kalaitzidis, Theology and Literature: The Case of Nicolae Steinhardt, rukopis článku pro *Journal of Eastern Christian Studies*. Violeta Popescu, *Nicolae Steinhardt: La ricerca della Felicità* [online], [cit. 3. 11. 2019], dostupné z: <http://culturaromena.it/nicolae-steinhardt-la-ricerca-della-felicità>.

10 Maciej Bielawski ho navrhuje nazvat „Poslední Evropan“, právě pro jeho velký kulturní a lidský rozhled. Maciej Bielawski, *Nicolae Steinhardt and His „Journal of Happiness“*.

procesu ke třinácti letům vězení, když odmítl svědčit právě proti Constantinovi Noicovi. Oficiální zdůvodnění rozsudku znělo „vzpoura proti společenskému upořádání“.

V komunistických vězeních v Jilavě, Gherle a Aiudu, které se podmínkami blížily skutečně spíše koncentračnímu táboru než obyčejnému vězení, nakonec strávil pouze čtyři roky. Dověřil zde svoji konverzi ke křesťanství, nechal se pokřtít a v roce 1964 byl propuštěn během všeobecné amnestie. Poté začne psát svůj stěžejní text *Deník štěstí*, ve kterém reflektuje především zkušenost života v komunistickém lágru. Je to autobiografický spis, který literárním ztvárněním zdaleka přesahuje pouhou formu deníku – Steinhardt svůj příběh a vzpomínky prokládá politickými, filosofickými a teologickými úvahami, komentáři biblických pasáží, literárními odkazy, eseji, atd. Dopíše ho v roce 1972, kdy mu jej vzápětí zabaví rumunská tajná policie. Napíše ho tedy znovu z paměti, a poté, co mu je vrácen původní text, vytvoří z obou dvou novou finální verzi. *Deník* bude publikován až po jeho smrti v roce 1992.

V sedmdesátých letech začne Steinhardt navštěvovat pravoslavný klášter Rohia, kam pak v roce 1980 vstoupí. Věnuje se i nadále literární činnosti, píše, překládá, duchovně doprovází, přednáší a také cestuje. To vše pod neustálým dohledem Securitate, která si ho již ale nedovolí pronásledovat veřejně. Je člověkem velkého kulturního, literárního a duchovního rozhledu, a tyto oblasti dokáže mistrně propojovat. V roce 1989 za nevyjasněných okolností umírá, poté co byl hospitalizován během jedné ze svých cest do Bukurešti. Jeho osobní věci z klášterní cely zabaví Securitate.

Křest jako záchytný bod

Když uvažujeme o Steinhardtově proměně, kterou prodělal během svého pobytu ve vězení, první věc, které bychom si měli všimnout, je to, že se zde nechal pokřtít.¹¹ Mohlo by to vypadat, že zde prožil konverzi ke křesťanství. Jeho cesta za Kristem ale začala ve skutečnosti mnohem dříve, už někdy v dětství. Židovskou víru v podstatě nikdy nežil, ač svůj židovský původ nikdy nezapřel a byl kvůli němu dokonce pronásledován. V mládí podnikl s několika svými přáteli upřímný pokus proniknout do židovské komunity, ale konkrétní způsob života a tradice, na které narazil v Buku-

¹¹ Nicolae Steinhardt, *Diario della felicità*, Milano: Rediviva, 2017, 128–130.

rešti, ho příliš neoslovily. Křesťanství si naopak postupně získávalo stále více jeho sympatie a o křtu Steinhardt vážně uvažoval už před svým uvězněním.¹² Vězení tedy nebylo prvotní příčinou jeho konverze, ale pouze jakýmsi katalyzátorem. Velká nejistota ohledně toho, co bude, kterou všichni vězni každodenně zažívali, jeho rozhodnutí nepochybně urychlila. Vzhledem k velmi drsným podmínkám nikdo nevěděl, zda se dostane ven živý a kolik času mu vlastně zbývá. Nezapomeňme, že Steinhardt byl původně odsouzen ke třinácti rokům a zpočátku nic nenasvědčovalo tomu, že by mohl být propuštěn dříve.

Dává se pokřtít pouhé dva měsíce po svém uvěznění, bez jakéhokoliv zaváhání, jen co se naskytne vhodná příležitost. Bylo mu tehdy 48 let. Vše se děje za přísného utajení, v plně obsazené vězeňské cele číslo 18, v nestřeženou chvíli a za asistence dalších spoluvězňů, kteří na chvíli odvedli pozornost dozorců. Pokřtí ho pravoslavný kněz v přítomnosti dvou řeckokatolických kněží a protestanského pastora. Pravoslavný křest v eumenické perspektivě, jak ho někteří nazývají.¹³ Pro Steinhardta je to velmi významná a zlomová událost. „Kdo byl pokřtěn jako malý, nemůže vědět ani si představit, co znamená křest. Převalují se přese mě stále častější vlny štěstí.“¹⁴ Někteří jeho přátelé, kteří toto rozhodnutí nechápali, později přikládali Steinhardtovu konverzi na vrub oné mezní situace nouze, ve které se ocitl – když je člověk v úzkých, je ochoten udělat a vyzkoušet všechno. Je také snáze manipulovatelný. Steinhardt se takové interpretaci ovšem brání a trvá na tom, že to bylo zcela svobodné rozhodnutí.¹⁵ Zkušenost vězení tento krok pouze urychlila, ale zřejmě nebyla jeho příčinou. Probudila v něm vědomí naléhavosti a toho, že čas není neomezený.

Samotný okamžik křtu byl pro Steinhardta opravdu důležitý, často se k němu ve vzpomínkách vrací. A to jak v období bezprostředně po něm, kdy prožívá euforické stavy radosti a štěstí a kdy je pro něj víra natolik hmatatelná, že ji prožívá doslova celou duší i tělem.

12 Více o celém procesu jeho konverze viz Pantelis Kalaitzidis, *Theology and Literature*, 94–100.

13 Olivier Clément, Preface, in: N. Steinhardt, *Journal de la Félicité*, UNESCO, 1995, 9.

14 Steinhardt, *Diario della felicità*, 130.

15 „Moi přátelé mají pro mě pochopení: to co jsem udělal, jsem udělal ve chvíli velkého a pochopitelného neštěstí, zoufalství. Když se ale snažím dokázat, že jsem to udělal naopak ve chvíli nevýslovného štěstí, objeví se ironické a soucitné úsměvy.“ Tamtéž, 441.

Ale stane se také, že se probudíš uprostřed noci samým štěstím. Stávalo se mi to dlouho v období po mém křtu. Jenom z radosti – „out of sheer joy, aus lauter Freude“ – jsem náhle otevřel oči, uchvácen euforií, která působila nikoliv spánek (jako drogy), ale bdělost, přemíru aktivity; myslel jsem na spánek? na odpočinek? na zapomnění? na ztrátu paměti nebo odloučení? Ne, byl jsem tak plný sil, že se mi chtělo slézt z postele nebo z pryčny a běžet, volat radostí, vzbudit ostatní, abych jim řekl, jak jsem šťastný, vyzvat je, aby si uvědomili, jaké bohatství všichni máme, jaký zázračný zdroj, jaký uklidňující prostředek, a to bez lékařského předpisu. Naštěstí mi přísný vězeňský řád nedovolil, abych ztropil tuto scénu.¹⁶

Vrací se k němu ale také ve chvílích, kdy ho přepadají pochybnosti, kdy nadšení a euforie opadnou, kdy vede vnitřní zápas o svoji víru. Ve chvílích, kdy mu připadá, že se vše rozplynulo a že jeho vlastní konverze byla pouhou iluzí. Křest, který se skutečně stal a který není možné zpochybnit, je pro něj záchytný bod v moři nejistoty. Takto popisuje svůj vnitřní stav v roce 1964, čtyři roky po křtu, pár měsíců před propuštěním na svobodu: „Nevěřím, hraju sám se sebou hru o víře. Nejsm křesťan, nemůžu jím být. Je to iluze, dobrý úmysl, boj (záslužný, to ano); ale je to nemožné, jsem příliš daleko. Dlouhé hodiny klidného zoufalství. Pak se uklidňuji: ať už budu dobrý, zlý, více či méně věřící, jsem pokřtěn. To je skutečnost.“¹⁷

Život ve vězení samozřejmě ovlivnil způsob, jakým svůj křest žije. Je pro něj nejen obrovskou podporu a obdarováním, ale také závazkem, kterému se nechce zpronevěřit. Období, které přichází později po křtu, přináší nové výzvy, stává se školou vytrvalosti. Jde o to být křesťanem nejen ve chvílích radosti a nadšení, ale i „v zimě, ve chvílích, kdy není slyšet nepřetržitá hudba“.¹⁸ Drsné podmínky ho vedou k neustálému tázání se, co je na víře skutečně to podstatné. Víra a křest nečiní existenci člověka jednodušší, ale právě naopak – obtížnější a paradoxní, právě kvůli množství otázek, které přináší. I samotná víra se může stávat zápasem. Steinhardt se často ztotožňuje se zvoláním otce posedlého chlapce v Markově evangeliu: „Věřím, pomoz mé malé víře.“¹⁹ A dospívá k závěru, že víra může existovat spolu s nevírou.

16 Steinhardt, *Diario della felicità*, 288.

17 Tamtéž, 310.

18 Tamtéž, 273.

19 Mk 9,24.

Podíl na vlastní proměně

Křest je pro něj pevným a nezpochybnitelným bodem. To ano. Ale na druhou stranu není a ani nemá být cílem, u kterého by se zastavil spokojen se sebou samým. Díky křtu prožívá zbytek svého pobytu ve vězení (i následný život na svobodě) „jako křesťan“, což pro Steinhardta rozhodně není pouhá formalita. Hodně to pro něj znamená, dává mu to směr. A má to vliv na jeho další proměnu. Tato proměna, kterou prochází, je totiž určována nejen vnějšími podmínkami, ve kterých žije, ale i jeho vnitřním postojem a rozhodnutími. Vnější podmínky samy o sobě člověka nepromění, nebo určitě ne automaticky žádoucím směrem. „Bolest může být školou egoismu, kontakt s utrpením nemusí vést k ušlechtilosti, pokud se totiž bolest nebo utrpení stávají důvodem sebelítosti, egoismu, kultu vlastního utrpení.“²⁰ Utrpení může vést člověka k uzavřenosti a k rozvinutí jeho negativních vlastností. „Ne všechno utrpení má hodnotu. Zlý lotr netrpěl méně, než ten druhý, ale nebylo mu to k ničemu.“²¹ Tím druhým faktorem, na kterém proměna člověka závisí, jsou jeho vlastní postoje, které se učí v nejrůznějších situacích zaujímat, drobná rozhodnutí, která dělá, reakce, slova, mlčení, pohledy, modlitby. Těmi malými křižovatkami, na kterých se rozhoduje, kterým směrem se bude proměna člověka ubírat, jsou všechny drobné situace, které dávají možnost volby. Záleží na tom, jak člověk zareaguje na nepohodlí, bolest, příkoří, urážky, nespravedlnosti. Zda je vrátí zpět nebo se rozhodne je zastavit, ne reagovat, ale konat svobodně. To vše je ona práce na sobě, po malých krocích, jejímž výsledkem může být velká proměna.

A Steinhardt nezapomíná, že jakékoliv dobré rozhodnutí a tedy veškerá proměna člověka se děje zároveň díky Boží milosti. Proto ona vděčnost Ježíši Kristu ve chvíli propuštění na svobodu. Proto ona pokora pravdivého pohledu. Proměna osoby, transformace, metanoia, je totiž dle Steinhardta tím největším Ježíšovým zázrakem – větším než rozmnožení vína, chleba a ryb, větším než uzdravování slepých, slabých, zmrzačených a malomocných, větším než probuzení mrtvých nebo jakékoliv jiné zna-

²⁰ Steinhardt, *Diario della felicità*, 319.

²¹ Tamtéž, 325.

mení a projev Božího soucitu.²² A tak i svou vlastní proměnu vnímá jako zázrak, tedy nečekané a nezasloužené obdarování.

Objevení Boží přítomnosti

Pro Steinhardta se ve vězeňských podmínkách stává obzvláště palčivou otázkou Boží přítomnosti. A nejen pro něj; ve svém Deníku parafrázuje četné diskuze na toto téma, odehrávající se ve vězeňské cele. Je pochopitelné, že zcela přirozenou reakcí člověka, který se dostane do velkých nesnází, do vězení či koncentračního tábora, a který zažívá velkou nespravedlnost, je přesvědčení, že ho Bůh opustil, že se o něj přestal zajímat a starat se. Mnoho lidí ve věznicích a koncentračních táborech víru ztratilo.²³

Kde je tady v tom všem Bůh? A pokud je zde, to je tak netečný a lhostejný k lidskému utrpení, že nezasáhne proti zlu? Když je člověk uprostřed nesnází, pak takovéto otázky nejsou pouhým filosofováním, ale existenciálním voláním.

Nicolae Steinhardt se ve vězeňské cele opakovaně vrací k biblické scéně z Markových pašijí, ke Kristovu zvolání na kříži „Eloi, Eloi... Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“²⁴ Tato slova Ukřižovaného považuje především za důkaz opravdovosti Ježíšova lidství a tím i reálnosti jeho utrpení. Z ontologického hlediska, tedy na rovině bytí, je nemožné, aby Bůh skutečně někoho opustil, aby na někoho zapomněl; to by znamenalo konec existence takového tvora. Když mluvíme o Boží nepřítomnosti, pohybujeme se na rovině gnoseologické, tedy na rovině poznání. Jedná se tedy o vnímání ze strany člověka. Ta slova jsou pravdivá v tom smyslu, že popisují autentickou lidskou zkušenost. A pokud této zkušenosti nebyl ušetřen Kristus, můžeme se jí snad vyhnout my? Nemělo by nás překvapit, když se to stane. „Bůh, který opustil Krista na kříži, není zcela nepřítomen také vůči nám?“²⁵ ptá se Steinhardt, a zároveň varuje, že tato slova se mohla stát ve vězeňské cele léčkou, která přivedla nejednoho věřícího člověka k naprostému zoufalství. Když se jimi totiž člověk utvrdí v bezvýchodnosti své situace a dostane se do spirály vlastní sebelítosti, je to zničití.

22 Tamtéž, 78.

23 Tamtéž, 78.

24 Mk 15,34.

25 Steinhardt, *Diario della felicità*, 101.

Z této opuštěnosti lze ale také vytěžit mnoho pozitivního. „Především chápu, že v tomto světě jsme Bohem naprosto opuštěni, jak říká Simone Weil, a tato opuštěnost je zároveň největším znamením „existence“ a lásky Boží. Ona říká, že Bůh se „stahuje“ absolutním způsobem, aby nám dovolil existovat (jeho přítomnost by jinak znamenala naše zničení), aby nám nechal absolutní svobodu a zajistil plné zásluhy (nebo lépe řečeno smysl) našeho odvážného činu víry.“²⁶ Podmínky, ve kterých se v komunistickém lágru vězni nacházejí, docela odpovídají představě Božího stažení se. Ale právě tyto podmínky, které jakoby hovoří zcela proti Boží přítomnosti a jeho lásce k člověku, jako jediné umožňují skutečně svobodnou víru.

Po nás se chce, abychom věřili v plné svobodě, a dalo by se dokonce říct, že scénář se odvíjí tak, als ob (jako bychom) byli úplně opuštěni, a dokonce jako kdyby prozřetelnost záměrně dělala všechno pro to, abychom nevěřili; dalo by se říci, že ráda hromadí překážky, rozmnožuje nebezpečí, kterým jsme vystavováni, shromažďuje důkazy, kterými by přeměnila naši pozitivní touhu po zbožnosti v něco nemožného.²⁷

Prožívání Boží nepřítomnosti je tedy příležitostí či dokonce podmínkou pro to, aby člověk skutečně věřil. Navzdory všem okolnostem a důkazům, které jakoby hovoří proti. A to nikoliv pouze v rovině intelektuální, argumentační, ale v rovině existenciální. „Pán je stále přítomen, ale neznásilňuje ani na okamžik naši naprostou svobodu. Stojí u dveří a klepe. Nevstupuje, pokud není pozván.“²⁸ Člověk bytostně prožívá Boží nepřítomnost a díky tomu může věřit v jeho přítomnost čistou vírou. Víra je přeci spolehnutí se na to, co nevidíme a necítíme.²⁹ Boží stažení se dává člověku svobodu uvěřit a příležitost projevit svou odvahu. „Začínám tušit, že Kristus je přítomen v žaláři,“³⁰ píše v jednu chvíli Steinhardt. Tato víra je pokorná a cudná, ale zároveň svobodná a odvážná. Křesťanská víra má pro Steinhardta právě tyto vlastnosti, křesťanství je náboženstvím svobody a odvahy. Nikoliv úzkoprstosti a bázlivosti.

Takovouto víru je možné nazvat také dospělou a odpovědnou. Víra, která přestává očekávat, že dostane věci hotové odněkud zvenku, je jedno jestli od lidí nebo od Boha. Víra, která nestojí s nataženou rukou a žadoní-

26 Tamtéž, 132.

27 Tamtéž, 101.

28 Tamtéž, 264.

29 Srov. Žd 11,1.

30 Steinhardt, *Diario della felicità*, 95.

cím hlasem, víra, která se nezbavuje odpovědnosti tím, že ji přesune na Boha, byť v modlitbě či jiném úkonu zbožnosti. Tato víra, která ztrácí vnější opory a jistoty, je vlastně mystickou cestou, protože vede k objevu zcela nové Boží přítomnosti.

Ale ty, člověče, musíš ukázat věrnost a nový druh štěstí, méně slyšitelného, a vnímat skutečnost přítomnosti Utěšitele na místě nejméně očekávaném, nejvíce vyprahlém: v sobě. Ty sám musíš dát víc, už nejsi pouhý divák, host, ale účastník se všemi důsledky, společník, samostatný tvůrce štěstí.³¹

Bůh je zcela nepřítomen ve světě, ale je přesto zcela přítomen v nás, parafrázuje Steinhardt Kierkgaarda. Objevení a zakoušení Boží přítomnosti ve vlastním nitru, jak o tom mluví Ježíš v Janově evangeliu,³² to je zkušenost velkých křesťanských mystiků, od sv. Augustina počínaje. A za tento objev často vděčí vnějším nepříznivým okolnostem, podobně jako Steinhardt.

Kristus jako gentleman a rytíř

Křesťanská víra je vztahem k Ježíši Kristu. Zkušenost vězení ovlivnila a vytříbila Steinhardtův pohled na Krista. Kým pro něj je? „Nevěřím, že by existovalo něco krásnějšího, hlubšího, přitažlivějšího, rozumnějšího, mužnějšího a dokonalejšího než je Kristus,“³³ parafrázuje Steinhardt Dostojevského krédo. Kristem je fascinován, přitahován, inspirován. Žije v intenzivním a osobním vztahu s ním, a to nejen ve vězení, kde tento vztah nabyde nebývalé intenzity, ale i v další etapě života. „Neustále živé přítomnosti Kristově vděčím za to, že nevybuchnu hněvem vůči druhým nebo sobě samému. To je mé štěstí,“³⁴ ohlíží se na konci Deníku za svým dosavadním životem. Krista nazývá rád gentlemanem, šlechticem a rytířem.

Bude to rouhání, ale mám svou teorii, podle které je nám Ježíš v evangeliích představen ne pouze jako klidný, dobrý, spravedlivý, bez poskvrny, milosrdný, mocný, atd. Z vyprávění evangelií, bez výjimky, se nám ukazuje i jako člověk obdařený všemi úžasnými vlastnostmi rytíře a gentlemana.³⁵

31 Tamtéž, 200.

32 Viz např. J 14,23.

33 Steinhardt, *Diario della felicità*, 132.

34 Tamtéž, 544.

35 Tamtéž, 152.

Těmito vlastnostmi rytíře jsou důvěra v lidi, odstup, laskavost vůči utiskovaným, velkorysost, odpuštění a odvaha. Vlastností, kterou obdivuje na Kristu ze všeho nejvíce, je právě posledně jmenovaná – odvaha. Odvaha Kristem projevená především v té nejtěžší chvíli, ve chvíli utrpení, bolesti a ukřižování.

Mluvíme o Ježíšově něžnosti – ukazujeme, že šel na smrt, jako beránek na porážku, že mlčel jako ovce před střihači – a vypočítáváme jeho pokoru, dobrotu, poslušnost. Ale nezmiňujeme další jeho vlastnost, kterou musel mít, když přijal hroznou smrt na kříži. Totiž odvahu.³⁶

Ježíš se nezastavil tváří v tvář smrti a bolesti a tím dokázal poctivost svých úmyslů a své Božské poslání. Pro křesťana se to stává velkým povzbuzením, ale zároveň důkazem Kristovy věrohodnosti. „Pouze tím, že dal svůj život, mohl ukázat, že nepřišel na svět ze zistného důvodu a že to myslel vážně.“³⁷ Proč Steinhardt zdůrazňuje mezi Kristovými postoji právě odvahu? Byla to snad také jeho vlastní zkušenost, když se musel odvázně postavit proti strachu číhajícímu na každém kroku? Odvaha je Steinhardtovým leitmotivem, který prostupuje celý Deník štěstí. Nejen u Krista, ale i pro něj osobně byla odvaha tou nejdůležitější vlastností, protože jenom díky odvaze může člověk ubránit vlastní svobodu a tím i všechno ostatní.

Odvaha je podmínkou svobody, a to platí o to víc ve vězení. „Bez odvahy nemohou lidé projevovat jiné ctnosti, a proto ji [Steinhardt] považuje za první ctnost. Odvahu chápe jako tuhý, tvrdohlavý, trvalý vzdor před strachem.“³⁸ Strach byl ve vězení zcela pochopitelný. Vyvolávání strachu je základní nástroj totalitního režimu i vězeňských dozorců, ještě účinnější než fyzické násilí. Není pochyb o tom, že Steinhardt strach sám poznal a musel proti němu bojovat, jinak by ho takto významně netematizoval. Podařilo se mu ale objevit zdroj odvahy. Byla to jeho víra? Inspirovanost Kristem a jeho vlastní odvahou? „Pokaždé, když je utrpení přijímáno nebo o něm uvažováno s poctivostí, dokazuje to, že ukřižování nebylo zbytečné, že Kristova oběť přináší plody.“³⁹ Gheorghe Carageani po-

36 Tamtéž, 391.

37 Tamtéž, 499.

38 Camelia C. Isaic, *Courage in Nicolae Steinhardt's Life and Theology*, bak. práce, Praha: UK ETF, 2016, 36.

39 Steinhardt, *Diario della felicità*, 374.

važuje za Steinhardtův zdroj jeho víru: „Žádné vězení na světě (a ani sám svět, nakolik je vězením větším než pouhý žalář) nemůže zabránit člověku, aby myslel a věřil. Víra překonává strach a činí člověka svobodným; svobodným a šťastným.“⁴⁰

Svoboda jako sůl života

S odvahou souvisí cesta ke svobodě, která je pro Steinhardta celoživotním tématem. Věnoval se jí v teoretické rovině například už ve své disertační práci na právnické fakultě.⁴¹ Díky zkušenosti vězení, tedy vnější nesvobody, ale objevuje nový rozměr svobody – svobodu vnitřní, kterou je možné si uchovat za jakýchkoliv vnějších podmínek, dokonce i ve vězení. Tato vnitřní svoboda je samozřejmě mnohem důležitější než ta vnější. Cesta k vnitřní svobodě patří mezi největší plody Steinhardtovy vězeňské zkušenosti. Je zajímavé, že když v úvodu ke svému Deníku píše o možných řešeních, jak uniknout z koncentračnického světa⁴² – a připomíná, že to nemusí být pouze koncentrační tábor, vězení nebo žalář, ale jakákoliv situace útlatku a nesvobody – vůbec nezmiňuje možnost fyzického útěku, což by si mnozí představili pod pojmem „cesta ke svobodě“. Vypadá to, že o této možnosti vůbec neuvažoval, možná považoval za marné se o útěk pokoušet nebo to nepokládal za potřebné.⁴³ O cestě ke svobodě tedy přemýšlí v hranicích daných možnostmi, které jsou pro něj vymezené zdmi vězeňské cely. Zde se má cesta ke svobodě uskutečnit.

Navrhuje několik způsobů, jak se osvobodit. Kromě mystické cesty, která spočívá v nezaslouženém Božím obdarování, kterou není možné naplánovat, která není každému dána, o které se následně obtížně referuje, a kterou podle našich domněnek Steinhardt sám zakusil, existují tři další řešení, která jsou dostupná všem a která člověk může uskutečnit, pokud se pro ně rozhodne. Steinhardt je přiřazuje ke třem (respektive čtyřem) osobnostem, které pro něj tato řešení ztělesňovaly. Byli to Solženicyn, Zi-

40 Gheorghe Carageani, *Presentazione*, in: N. Steinhardt, *Diario della felicità*, 19.

41 Zabýval se v ní otázkou, zda správně nastavený volební systém může garantovat svobodu společnosti i jednotlivců.

42 Srov. Steinhardt, *Diario della felicità*, 25–29.

43 Kvůli totalitnímu komunistickému režimu se celé Rumunsko v podstatě stalo „koncentračnickým světem“. Toto hledání svobody tedy neplatí pouze pro situaci ve vězení, ale i pro následný život „na svobodě“. A možná platí pro život kdekoliv.

novjev a Churchill s Bukovským.⁴⁴ První řešení Solženicynovo spočívá v přijetí smrti. Ve chvíli zatčení si člověk musí s rozhodností říci: „Od této chvíle jsem mrtvý člověk. Nemám tedy co ztratit.“ Pokud se mu to podaří, je zachráněn, nemůžou mu nic udělat a nic vzít. Člověk se totiž již dopředu se vším rozloučil. Druhé, Zinovjevovo řešení spočívá v naprostém nepřizpůsobení se systému. Postavit se do role asociála, člověka na okraji společnosti, chovat se pasivně a apaticky, ignorovat totalitní režim, znamená získat imunitu vůči jakékoliv represi – a tedy svůj prostor svobody. A konečně třetí řešení, Churchillovo a Bukovského, spočívá v tom naučit se čerpat z utrpení „bláznivou vůlí žít a bojovat“. Čím se ti daří hůř, tím větší získáváš sílu a motivaci bojovat. Utržená rána se stává energií, kterou je možné využít k boji.

Každý člověk si na základě svého charakteru může vybrat, kterou cestou se vydá, aby zápasil o svou svobodu. Všechny cesty jsou ale náročné a v něčem paradoxní. Vyžadují vědomé „přijetí ztráty“ (už samo toto vyjádření je paradoxem). Předpokládají odvahu tváří v tvář bolesti a smrti. Jako kdyby uskutečňovaly Ježíšovo pravidlo: „Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však ztratí svůj život pro mne, nalezne jej.“⁴⁵ Spíš než o pravidlo se jedná o „koan“ – hádanku, úkol, který nemá řešení v rovině logického uvažování, ale v rovině existenciální. Stejně tak svobodu není možné vymyslet, je potřeba se vrhnout do tohoto paradoxu, vydat se na dobrodružnou a náročnou cestu.

Svoboda přitom není pouze lidskou touhou a výmyslem. Je to něco, co si pro nás přeje sám Bůh, který je přeci svrchovaně svobodný. Steinhardt dokonce říká, že Kristus je svoboda sama. A on si nás přeje svobodné, protože svoboda je předpokladem lásky a štěstí. Bůh nás nechce ovládat a manipulovat, a to ani k dobrým věcem. Bez svobody by lidský život ztratil svoji hodnotu.

Kristus nás přišel především skandalizovat. (...) Aby nás probudil k něčemu novému, něčemu zcela novému, nečekanému a nepředstavitelnému: ke svobodě a soucitu. Když nás vytrhl z moci zákona a hříchu, nevolá nás k nějaké pouhé morální ctnosti, ale

44 Steinhardt zřejmě odkazuje na Solženicynovo dílo *Souostroví Gulag*, Zinovjevovu satiru *Propastné výšky* či na proti-sovětské postoje ruského aktivisty Vladimira Bukovského. Obecně je velmi obtížné dohledávat Steinhardtovy odkazy, protože cituje nebo spíše parafrázuje všechny možné autory (jenom v *Deníku štěstí* jich je na 300) z paměti.

45 Mt 16,25.

k plné svobodě, ke stavu důstojnosti. ... Ze stavu otroků přecházíme do stavu lidí svobodných.⁴⁶

Tato svoboda je vlastností Božích synů a dcer. Ona dává hodnotu lidskému životu. Steinhardt chce burcovat lidi, kteří už zapomněli, jaké je to být svobodní, kteří na svobodu rezignovali. „Musíme ji vrátit těm, kdo už zapomněli, jakou má chuť. Ona je sůl země.“⁴⁷

Viděli jsme, že předpokladem svobody je odvaha, a svoboda se stává zase předpokladem štěstí. Křesťanská cesta by mohla být vyjádřena touto posloupností: odvaha – svoboda – štěstí. To předpokládá, že nebudeme vnímat Boha jako někoho, kdo si naši svobodu nepřaje nebo se snaží ji omezit. Steinhardt to vyjadřuje provokativní parafrází evangelia:

Křesťan je svobodný, tedy šťastný. ... [Ježíš říká v kázání na hoře:] Slyšeli jste, že bylo řečeno: nebudete hřešit. Ale já vám říkám, že každý, kdo zesmutní, kvůli tomu, že ne-hřeší, zhřešil už ve svém srdci.⁴⁸

Štěstí z bytí

Štěstí je tedy další z velkých skutečností, které Steinhardt ve vězení objevuje a prožívá. O důležitosti tohoto tématu svědčí i název jeho autobiografie – *Deník štěstí*. Zní paradoxně, když náš autor opakovaně prohlašuje, že ve vězení zažil chvíle největšího štěstí v životě. „Na prahu této páchnoucí krčmy, silně osvětlené a zahalené ve dvojím víru chrápání a ticha, jsem netušil, že právě zde naleznu cestu štěstí.“⁴⁹

Jak vypadá štěstí člověka v koncentračním táboře? Jaké důvody ke štěstí zde člověk může nalézt? Většinou si představujeme, že budeme šťastní v ideálních podmínkách: až budeme žít v krásném prostředí, harmonických vztazích, až budeme mít všeho dostatek, nebude nás nic bolet, zkrátka nebudeme nijak strádat – tak potom budeme dokonale šťastní. Činíme své štěstí závislé na vnějších (či vnitřních) podmínkách, často na věcech, které nemůžeme ovlivnit. Hledáme ho v budoucnosti nebo po něm teskníme do minulosti. Dáváme své štěstí do rukou druhých: až se k nám budou dobře

46 Steinhardt, *Diario della felicità*, 513.

47 Tamtéž, 472.

48 Tamtéž, 465.

49 Tamtéž, 121.

chovat, budou k nám vstřícní a laskaví, tehdy budeme šťastni. Šťěstí není stav, který by bylo možné vyvolat zvenčí. Podobně jako není možné ho zvenčí člověku vzít. Ve vězení dělá Steinhardt paradoxní zkušenost: zažívá hlubokou naplněnost, nevysvětlitelnou radost a euforii, poté co se rozhodl pro křest, přestože všechno ostatní by mělo být spíše důvodem k pravému opaku. A také v dalších situacích prožívá chvíle štěstí, i když vnější podmínky naprosto nenasvědčovaly tomu, že by se mohl cítit šťasten.

Objevuje štěstí, které je nezávislé na radosti či bolesti. Dokonce ani utrpení se nejeví jako něco, co by mohlo člověku zabránit být šťastný. „V cele 34 se radost a bolest mísí tak neoddělitelně, že se všechno, dokonce i bolest, proměňuje ve štěstí – extatické a vznešené. Když kráva spásá trávu, přeměňuje ji v maso krávy. To samé se děje, když kočka žere rybu. Utrpení, které přijímáme, se náhle mění v euforii.“⁵⁰

Šťěstí je jakési základní nastavení člověka, způsob, jakým se dívá na život a na svět. V končeném důsledku je závislé pouze na našem rozhodnutí být šťastni. Nebo možná lépe řečeno: štěstí nám bylo darováno, protože nám ho přeje sám Bůh.

Bohové záviděli štěstí smrtelníkům. Ve starých časech se lidé neodvažovali považovat za šťastné a už vůbec to neříkali ze strachu, že tím přivolají hněv bohů a budou pronásledováni. S Bohem je to zcela jinak: nejen že nám nezávidí svobodu, ale neustále nás povzbuzuje, abychom byli šťastní, slibuje nám štěstí, připravuje ho pro nás.⁵¹

A co Bůh někomu přeje, to se v tomtéž okamžiku stává skutečností. Naším úkolem je tuto skutečnost přijmout, připustit si ji, dotknout se jí a žít z ní. To, co potřebujeme ke štěstí, už nám bylo darováno. Nemusíme čekat, až se něco v životě změní, až se něco stane, až „budeme propuštěni na svobodu“. Smíme být šťastni tady a teď, takoví, jací právě jsme. A Steinhardt jde ještě dál, když prohlašuje, že je nutné „považovat štěstí za naši první povinnost,“ a dodává: „a nezapomínat, že první povinností křesťana je také umět trpět.“⁵² Nebo na jiném místě vyjadřuje stejný paradox: „Křesťanství je perfektní škola protikladu a paradoxu. První povinnost křesťana: být šťastný. První povinnost křesťana: hluboce pociťovat neštěstí lidského údělu.“⁵³

50 Tamtéž, 62.

51 Tamtéž, 509.

52 Tamtéž, 305.

53 Tamtéž, 421.

Steinhardtovo štěstí je „klidné štěstí“. Pravda, zpočátku po svém křtu prožíval stavy euforie a nadšení, radost spojenou s velkými a bouřlivými emocemi, které ho budily ze sna. To byla ale jenom dočasná fáze. Odkazem na zkušenost mystiků Jana od Kříže a Terezie z Avily připomíná, že extáze a podobné výjimečné stavy lidského ducha jsou spojeny se začátkem mystické cesty. Nikoliv s jejím vrcholem. To, po čem mnozí, kdo se vydávají na duchovní cestu, prahnou, a co považují za důkaz Božího působení, Terezie a Jan označují za přechodné slabosti začátečníků.

Později jsou tyto „křečovitě stavy“, jak je označuje Steinhardt, nahrazeny právě klidným štěstím. Křesťanské štěstí je neokázalé a diskrétní. „Poustevník je šťastný, plane štěstím, ale není to příliš vidět.“⁵⁴ Člověk, který zakusil nedostatek, se může naučit doceňovat a vážit si obyčejných maličkostí.⁵⁵ A vlastně života samotného. Steinhardt se ve vězení učí být vděčný za to, co je. A za to, že on sám je. Nikoliv štěstí z příznivých okolností, z krásných prožitků, milých lidí okolo. Mohli bychom to nazvat štěstí z pouhého bytí. I kdyby tu nebyl žádný jiný důvod ke štěstí, je zde ona úžasná a nesamozřejmá skutečnost, že jsme. Bytí je vlastně věčnost v nás. „Byli jsme stvořeni k obrazu a podobě toho, který řekl: Jsem, který jsem.“⁵⁶ Tento pozemský život rozprostřený v čase charakterizuje sloveso dělat, které často upozaduje a překrývá sloveso být. Zvykli jsme si hodnotit kvalitu života podle výkonů, výsledků naší práce, zdarů či nezdarů, tedy podle slovesa dělat. Když se ale život blíží smrti (a nemusí to být jen na sklonku života, možná že vězeňská cela nabízí dostatečně podobnou zkušenost), člověku se zužují možnosti děláná a zůstává stále více pouze samotné bytí. Smrt by mohla být definována jako přechod do stavu absolutního bytí. Naučit se tedy vnímat a doceňovat už za života své bytí a nepřikládat hodnotu pouze svému děláná, znamená dotknout se věčnosti a tedy nevyčerpatelného pramene vlastního štěstí. Tato cesta k prožívání vlastního bytí je cestou kontemplace, cestou mystiky, a tedy cestou štěstí.

Tento život je nám dán k tomu, abychom se stávali tím, kým máme být. Nebudeme souzeni za to, co jsme udělali, ale za to, kým jsme, jak poznamenává Steinhardt.⁵⁷ On o své identitě uvažuje, jak jinak, v křesťanských

54 Tamtéž, 258.

55 Steinhardtovi podá jeden vězeň několik drobků chleba, ve chvíli, kdy ho sužuje obrovská žízeň. Protože i z drobků chleba lze vysát trochu vody, Steinhardt je tímto gestem hluboce zasažen.

56 Steinhardt, *Diario della felicità*, 312.

57 Srov. tamtéž, 329.

konturách. Domníváme se ale, že to nejsou nevyhnutelně nutné kontury pro každého člověka.

Jenom proto, že jsem křesťan, mě naplňuje štěstí, toto zvláštní vítězství. Pouze díky křesťanství... jsem se nestal jednou z těch mrtvol, které sice ještě žijí, ale jsou daleko od pramene živé vody, a nejsem mezi těmi, kdo ještě nepochopili, že je blaženější dávat, než dostávat (Sk 20,35).⁵⁸

Smíření a laskavost jako důkaz proměny

V extrémních podmínkách dochází k prověřování a oddělování toho, co je pravdivé, od pouhých představ a iluzí. Dochází k prověření vlastní víry, odvahy, svobody. Vězení je školou pravdy a školou realismu. Pomáhá člověku vidět věci, lidi i sebe sama takové, jací skutečně jsou. Pronikat do hloubky, pod povrch, jít za pouhé jevení se.

Lidské instituce, nemoci, charaktery, politické nebo sociální systémy mohou být lépe pochopeny ve chvílích krize. Hraniční situace reprezentovaná vězením nám pomáhá vidět základní věci, zakryté běžným rytmem plynoucího času. Vězení je přímý kontakt.⁵⁹

Je to zároveň škola životního nadhledu, ze kterého plyne velkorysost a síla nezabývat se malichernými spory. Vždyť skutečnost je taková, že to nejdůležitější máme společně, kdesi v hloubce jsme na tom všichni stejně. Nemáme si co závidět ani vyčítat, nemáme důvod proti sobě bojovat. Rozdíly mezi námi jsou ve srovnání s tím podstatným společným základem pouze okrajové. V hloubce našeho bytí objevujeme sounáležitost se všemi lidmi a snad i všemi bytostmi na světě.

V úplném závěru svého Deníku připojí Steinhardt k odvaze ještě jednu vlastnost, kterou klade odvaze v podstatě naroveň. Inspirován verši neznámého autora:

Život je převážně pěna a bublina.
Dvě věci jsou pevné jako skála:
Laskavost v cizím neštěstí,
odvaha v našem vlastním.⁶⁰

58 Tamtéž, 544.

59 Tamtéž, 384.

60 Life is mostly froth and bubble. / Two things stand like stone: / Kindness in another's trouble / Courage in our own.

K odvaze připojí laskavost. Odvaha se týká člověka samotného, je to péče o sebe sama a svou vlastní svobodu, ve chvíli kdy je ohrožena. Odvahou si jedinec jakoby vytváří a brání svůj životní prostor, případně vytváří a brání prostor pro druhé. Laskavost se projevuje přímo ve vztahu, je to vytváření prostoru pro někoho druhého. Prostoru nikoliv někde venku, ale uvnitř mého vlastního bytí. Prostoru, v němž může druhý být, a to beze strachu. Laskavost totiž v tom druhém vidí nikoliv nepřítel, proti kterému bychom měli bojovat, ale člověka v nouzi, který potřebuje dodat odvahu. Díky odvaze se můžeme stávat vůči druhým lidem laskavými, zatímco strach nás nutí bránit se a bojovat. Tyto dva postoje tedy pro Steinhardtta shrnují křesťanskou reakci v mezních životních situacích – v cizím neštěstí být laskavý a ve vlastním neštěstí odvážný.

S laskavostí souvisí odpuštění a smíření. Ve vztahu k jednomu svému kolegovi grafikovi a malíři Steinhardt poznává: „V okamžiku jeho zatčení v roce 1950 jsme byli ve sporu. Ach! Ať se říká cokoli, jedna věc je jistá: jsem navždy uzdraven z hněvivosti a hádek.“⁶¹

Smíření je známkou toho, že utrpení bylo plodné, že člověka dovedlo dostatečně hluboko. Spolu s laskavostí jsou to vrcholné důsledky oné proměny, ke které člověka může přivést utrpení. Smíření s druhými, které ale předpokládá smíření se sebou samým, bezpodmínečné přijetí svého bytí. Odpuštění sobě samému. A to zase není možné bez odpuštění Bohu.

Pokud vyjdeš z vězení a v důsledku utrpení, kterého se ti dostalo, toužíš po pomstě a pocituješ zlobu, bylo pro tebe vězení a utrpení zbytečné. Pokud ale naopak výsledkem je pokoj, porozumění a odpor ke každému násilí a podlosti, v tom případě byly pro tebe utrpení a vězení užitečné a byly součástí tajuplných cest, po kterých rád prochází Pán.⁶²

Závěr

I přes to byl Steinhardt synem své doby a byl podřízen dobovým a kulturním omezením, ze kterých nedokázal úplně vystoupit. Na jednu stranu je velmi otevřený ekumenickému dialogu (sám chtěl prožít svůj křest jako „ekumenický“), hodnocení jiných náboženství ovšem z jeho úst vyznívá kriticky až pohrdavě. Od člověka jeho formátu bychom možná čekali větší

⁶¹ Steinhardt, *Diario della felicità*, 167.

⁶² Tamtéž, 361.

docenění toho dobrého z jiných náboženských tradic. Ve snaze ukázat jedinečnost křesťanství či osoby Krista jakoby shazuje to jiné. Na poli eumeny se naopak pohybuje velmi bravurně, beze strachu a s velkým nadhledem. Kdybychom Deník četli bez některých pasáží, kde se explicitně hlásí k pravoslaví, a bez znalosti jeho životopisu, asi bychom ho nedokázali jednoznačně denominačně zařadit. To je třeba ocenit. Vědomě píše pro širší publikum a nenechal se uzavřít v „provinčním myšlení“ pravoslavného křesťanství.⁶³

Steinhardt byl velmi sečtělý a měl skvělou paměť. Ve svém Deníku cituje více než 300 různých autorů z oblasti teologie, filosofie, beletrie, umění, politiky. Většinou tak činí z paměti, bez konkrétních odkazů, které je těžké dohledat. Pro čtenáře, který nezná všechny souvislosti, na které třeba jen naráží, je pochopení takovýchto pasáží obtížné. Jeho rozsáhlý Deník štěstí se čte místy těžko, zvláště tam, kde se noří do svých vlastních úvah a myšlenkových pochodů, které jsou čtenáři těžko srozumitelné. Dílo má na první pohled chaotickou a neuspořádanou strukturu, nesleduje chronologii ani jasnou tematickou linku. I tato nesystematičnost má svůj smysl a hlubší řád, jak se snaží ukázat různí interpreti,⁶⁴ nicméně četbu neusnadňuje. Konečně málokdo z jeho čtenářů prožil podobně dramatickou zkušenost, aby byl schopen pochopit, o čem vlastně autor referuje. I tak ale jeho dílo nabízí velmi hluboké a inspirativní vhledy a odhaluje jedinečnost a velikost Steinhardtova ducha. Nicolae Steinhardt jistě patří mezi autory, kterým stojí za to věnovat pozornost.

Mgr. Pavel Pola, OCD
Klášteř Pražského Jezulátka
Karmelitská 9
Praha 1
polapa@post.cz

63 Během svých studií v letech 1937–39 měl Steinhardt možnost cestovat po Evropě, nějakou dobu pobýval ve Švýcarsku, Rakousku, Francii a Anglii. Snad právě zde získává onen „evropský formát“.

64 Například Maciej Bielawski, *Nicolae Steinhardt and his "Journal of Happiness"* [online], [cit. 3. 11. 2019].